

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська академія наук

Тілея

---

*Науковий вісник
збірник наукових праць*

- *Історичні науки*
- *Філософські науки*
- *Політичні науки*

Випуск 119 (№ 4)

Київ – 2017

4. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р. №586–XIV [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/586-14>

5. Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» №3166–VI [Електронний ресурс] // Голос України від 09.04.2011. – №65. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>

6. Інституційне забезпечення регіональної політики та практика взаємодії органів влади в Україні / М. Дацишин, В. Кереман. – К.: Вид-во «К.І.С.», 2007. – 102 с.

7. Конституційні засади визначення повноважень органів виконавчої влади та їх вплив на реформування чинного законодавства / І. Голосніченко, Д. Голосніченко // Вибори та демократія. – 2006. – №2. – С.43–47.

8. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96–ВР [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>

9. Механізми взаємодії місцевих державних адміністрацій та територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / С. Г. Давтян. – Харків, 2008. – 20 с.

10. Перегуда С. В. Виконавча влада в Україні: Політико-правові аспекти модернізації: монографія / С. В. Перегуда. – К.: Логос, 2013. – 408 с.

References

1. Derec' V. A. Organy vykonavchoi' vlady v Ukraini ta ni upravlins'ki vidnosyny / Derec' V. A. – K.: Jurydychna dumka, 2007. – 180 s.

2. Zakon Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi' regional'noi' polityky» [Elektronnyj resurs] // Oficijnyj sajт Verhovnoi' Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>

3. Zakon Ukrainy «Pro Kabinet ministriv Ukrainy» [Elektronnyj resurs] // Golos Ukrainy vid 01.03.2014. – №39. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/794-18>

4. Zakon Ukrainy «Pro miscevi derzhavni administracii» vid 09.04.1999 r. №586–XIV [Elektronnyj resurs] // Oficijnyj sajт Verhovnoi' Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/586-14>

5. Zakon Ukrainy «Pro central'ni organy vykonavchoi' vlady» №3166–VI [Elektronnyj resurs] // Golos Ukrainy vid 09.04.2011. – №65. – Rezhym dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>

6. Instytuticijne zabezpechennja regional'noi' polityky ta praktyka vzajemodii' organiv vlady v Ukraini / M. Dacyshyn, V. Keremman. – K.: Vyd-vo «K.I.S.», 2007. – 102 s.

7. Konstytucijni zasady vyznachennja povnovazhen' organiv vykonavchoi' vlady ta i'h vplyv na reformuvannja chynnogo zakonodavstva / I. Golosnichenko, D. Golosnichenko // Vybery ta demokratija. – 2006. – №2. – С.43–47.

8. Konstytucija Ukrainy vid 28.06.1996 №254k/96–VR [Elektronnyj resurs] // Oficijnyj sajт Verhovnoi' Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>

9. Mehanizmy vzajemodii' miscevyh derzhavnyh administracij ta terytorial'nyh pidrozdiliv central'nyh organiv vykonavchoi' vlady: avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr.: spec. 25.00.02 «Mehanizmy derzhavnogo upravlinnja» / S. G. Davtjan. – Harkiv, 2008. – 20 s.

10. Pereguda Je. V. Vykonavcha vlada v Ukraini: Polityko-pravovi aspekty modernizacii: monografija / Je. V. Pereguda. – K.: Logos, 2013. – 408 s.

Voitenko Yu. M., candidate of historical sciences, associate professor of political science, SHEE «Perejaslav–Khmelnysky State Pedagogical University» (Ukraine, Perejaslav–Khmelnysky), Polistnicht@gmail.com

Features of the relationship between central and local governments in Ukraine

This article provides an overview of the relationship between central and local authorities in Ukraine. Analyzed all the vertical state executive power from top to bottom and the powers of one institution against another. In the article the author attempts to look at this problem by reforming decentralization. The author tried to conclude whether the changed relationship between central and local authorities in the three years of decentralization reform, according to the current legislation of Ukraine.

Keywords: government, administration, decentralization, institution, state, government, president, minister constitution, law.

* * *

УДК 930.2:[351.078:621.397]

Гай–Нижник П. П.,
доктор історичних наук, академік Української
академії наук, завідувачий відділу історичних студій
Науково–дослідного інституту українознавства
МОН України (Україна, Київ), Hai–Nyzhnyk@ukr.net

ОСНОВНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЇ ДЕОКУПАЦІЇ ТА РЕІНТЕГРАЦІЇ КРИМУ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ШТРИХИ ДО ПРОБЛЕМИ Й НАПРЯМКИ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Пропонуються та аналізуються основні засади щодо вироблення Стратегії деокупації та реінтеграції Криму в контексті національної безпеки України. Вказується на наріжні проблеми витоків і подолання проросійської ідентичності на Кримському півострові на сучасному етапі та шляхи оптимізації системи державного управління й безпеки держави України.

Ключові слова: Стратегія деокупації Криму, анексія Криму, національна безпека.

«Україна без Криму стати сильною державою не могла би, надто, з економічного боку. Так неприродно відрізана від моря Україна мусила би обов'язково посилювати прагнення до захоплення цього морського узбережжя і, разом з цим, загострилися б стосунки з тією державою, якій було би передано володіння Кримом».

«Україна ж не може жити, не володіючи Кримом, це буде якийсь тулуб без ніг. Крим має належати Україні, на яких умовах, це без різниці, чи буде це цілковите злиття або широка автономія, останнє залежатиме від бажання самих кримців, але нам слід бути цілком убезпеченими від ворожих дій з боку Криму. У сенсі ж економічному Крим фактично не може існувати без нас».

Павло Скоропадський, гетьман України

«Ми змусимо Крим приєднатися до України. Цій меті й слугує митна війна. Ми застосуємо ще цілу низку засобів, аби зробити вас більш покірними. А якщо ви потім будете агітувати в дусі російської орієнтації, то ми вас будемо вішати».

*Георг Кістяківський,
міністр внутрішніх справ Української Держави*

Російська агресія – анексія Криму та війна на сході України – призвела до глибинних змін у двосторонніх відносинах між державами: 1) зруйновано договірно-правову базу Києва і Москви; 2) знищено інституційні механізми міждержавних відносин; 3) унеможливлено контакти на вищому рівні, політико-дипломатичні відносини мають конфронтаційний характер; 4) Україна зазнала колосальних людських, територіальних та економічних втрат; 5) відбулося безпрецедентне згорання економічної співпраці; 6) виникло глибинне відчуження між народами України та Росії [35, с. 2].

У відносинах України та Росії виникла нова політико-ідеологічна реальність. Відтак – потрібна нова оцінка та перегляд природи, ідеології і загалом інституційної системи відносин з РФ у ключових сферах (політика, безпека, економіка, енергетика, гуманітарна сфера тощо), з урахуванням того, що головною загрозою українській державності є нинішній правлячий режим РФ. Необхідним є також формування концептуально нової моделі співіснування з путінською Росією, яка б відбивала нинішні реалії і перспективи двосторонніх відносин і враховувала позиції західних країн-партнерів і міжнародних організацій.

Національна безпека¹, як відомо, функціонує через систему різноманітних відносин між особою та суспільством, між громадянином і державою, між суспільством і державою, між різними державами. Водночас, варто пам'ятати про влучний узагальнюючий вислів Томаса Гоббса про те, що «національна безпека – це не просто центр державницької діяльності, вона – головний сенс існування держави». Тож, узагальнено, національна безпека – це стан внутрішніх і міждержавних відносин, який визначає ефективність системи державних, правових і суспільних гарантій прав та свобод людини та громадянина, базових цінностей та інтересів суспільства й суверенної держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, і функціонує за основними принципами забезпечення національної безпеки:

- пріоритет прав і свобод людини і громадянина;
- верховенство права;
- пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів;
- своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам;
- чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади в забезпеченні національної безпеки;
- демократичний цивільний контроль над військовою організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки;
- використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки [18, с. 351].

Національна безпека є й одним із рівнів функціонування міжнародної безпеки як діяльності держав зі створення відносин між народом і державою, які унеможливають реальні загрози розвитку суспільства. Зміцнення національної безпеки передбачає також і розвиток відносин стратегічного партнерства, які є одним з важливих інструментів зовнішньої політики, який дедалі ширше використовується провідними країнами та інтеграційними об'єднаннями, оскільки дозволяє підвищити результативність їхніх дій на міжнародній арені.

На сучасному етапі розвитку Українська держава зіткнулася з загрозами та викликами, які потребують негайного вирішення, найбільш актуальними з яких є:

- військова агресія, участь регулярних військ, радників, інструкторів і найманців у бойових діях на території України;
- тимчасова окупація території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя та дальші дії щодо дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні;
- розвідально-підбивна і диверсійна діяльність, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, створення і всебічна підтримка, зокрема військова, маріонеткових квазідержавних утворень на

тимчасово окупованій території частин Донецької та Луганської областей;

– нарощування військових угруповань біля кордонів України та на тимчасово окупованій території України, у тому числі й перспектива розміщення на півострові Крим тактичної ядерної зброї;

– інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу тощо.

У даному контексті для України першочерговим стратегічним завданням державної політики національної безпеки є відновлення територіальної цілісності країни та сукупності демократичних інститутів на усій її території, консолідація української політичної нації, формування загальнонаціональної ідентичності, єдності усіх громадян України та усіх регіонів України, реінтеграція тимчасово окупованих територій після їх звільнення.

Основними типами конфліктів сьогодення є асиметричні та гібридні війни, які відбуваються між сильними та слабкими державами чи недержавними акторами. Збройний конфлікт, який відбувається на сході України, можна охарактеризувати як гібридно-асиметричну війну Російської Федерації проти України. Крім того проти України ведеться також і мережево-центрична війна (англ. network-centric warfare) – війна, що зорієнтована на досягнення інформаційної переваги за допомогою об'єднання військових об'єктів у інформаційну мережу. Окрім суто класичних воєнних методів, Росія в рамках «гібридної війни» чи не вперше масштабно використовувала й концепцію «війни трьох кварталів». Суть даної концепції полягає в тому, що сучасний воїн має бути готовий в одному кварталі вести загальновійськовий бій, у другому – здійснювати поліцейські функції, в третьому – виконувати гуманітарні місії [13].

Варто враховувати й той факт, що агресія проти України з боку Росії ведеться не лише шляхом прямого збройного втручання, а й має кілька складових сучасних способів експансії. У зв'язку зі зростанням ролі інформаційної складової у збройній боротьбі в умовах глобалізації та появою інформаційного суспільства Україна перебуває також у стані інформаційної війни, коли мета протиборства досягається суто засобами інформаційної боротьби, тим самим, інформація як така у певному напрямі її використання стає своєрідним знаряддям досягнення політичних цілей, інформаційною зброєю. Для вирішення цих завдань у першу чергу необхідно створити ефективну інформаційну політику Української держави, спрямовану на постійну підтримку громадської думки про те, що окуповані території, зокрема АР Крим є невід'ємною складовою Української держави, а їх жителі – громадянами України.

Політичний конфлікт навколо Криму розпочався ще з кінця 80-х рр. ХХ ст., коли Україна стала на шлях відновлення своєї державної незалежності. Вже тоді питання приналежності Криму стояло дуже гостро й вже тоді певними колами Росії були спроби роздмухати його у етно-національний конфлікт. На початку 1990-х рр. кримське питання, як відомо, було вирішено на користь держави Україна, проте Російська

¹ Поняття «національна безпека» було вперше введено до політичного лексикону в посланні президента США Т. Рузвельта до Конгресу Сполучених Штатів у 1904 р., де він обґрунтував приєднання зони Панамського каналу інтересами національної безпеки.

Федерація, частина її політичних еліт, не сприйняла таке політичне розв'язання проблеми як доконаний факт. Відповідно, в ідеал-геймі Росії пропагувалася ідея «несправедливої передачі» Криму М. Хрущовим Україні, тобто готувався реванш за кількома можливими сценаріями. Одним з козирів для такої псевдореконксти використовувався аргумент міфічної «історичної справедливості» та плекання проросійської регіональної ідентичності серед більшості населення Криму, які підкріплювалися потужною інформаційно-ідеологічною війною за самоусвідомлення пересічної людини і фактором фізичної присутності російського військового контингенту на півострові. Тоді Україні вдалося погасити спроби розбухати етно-національний конфлікт й подолати досить глибоку політичну кризу¹. Істотно, як на той час, цьому посприяло й проголошення республіканської автономії Криму попри унітарність держави Україна. Сама ж автономія проголосувала за Конституцію, якою гарантувалися вільний розвиток усіх етносів, а три мови стали офіційними мовами АР Крим.

Важливим у розрізі суспільних настроїв «кримського вузла» є й ціннісний, навіть цивілізаційний конфлікт. У Криму, як ані в жодному іншому регіоні України, проявилася несумісність цінностей, зіткнулися інтереси і цілі різних етнонаціональних спільнот та соціальних груп між собою із цінностями й інтересами та цілями держави Україна в її європейському поступі. Для значної частини населення Криму властиві ідеологічна закомплексованість, совкова свідомість, патерналізм, домінування думки більшості й не сприйняття іншої позиції. Ставлення до інших проявляється в координатах стереотипу «свій – чужий», з нетолерантним ставленням до цих чужих.

З цього приводу, в ході експертної дискусії на тему «Стратегія реінтеграції Криму: проблеми створення та перспективи реалізації» (8 жовтня 2014 р., НДІУ) доктор політичних наук О. Калакура досить влучно нагадав про декілька знакових і відкритих конфліктів у Криму, які мали етнонаціональне забарвлення. Це конфлікт у с. Морському під Судаком, де у 2000 р. тривало перманентне протистояння російської православної і мусульманської громад, викликане рішенням архієпископа кримського та сімферопольського Лазаря встановити на півострові тисячу поклінних хрестів на честь 2000-річчя Різдва Христового і 1000-ліття хрещення Русі та проголошення Криму «колискою православ'я». Мав місце і тривалий конфлікт з приводу питання про належність земель та історії Свято-Успенського монастиря під Бахчисараєм тощо [22, с. 513–517].

Слід також пам'ятати, що Крим в етнічному плані є найменш «українським», єдиним регіоном, де етнічні українці не складають більшості. До окупації, за даними Всеукраїнського перепису 2001 р., загальною росіяни (58,5%, 1180,4 тис. осіб), українці (24,4%, 492,4 тис. осіб) та кримські татари (12,1%, 243,4 тис. осіб) склали 95% населення АР Крим [22, с. 479; 34]. Нагадаю також і про те, що ще у 2010 р. 74,6% представників умовної «слов'янської спільноти» Криму (громадяни України, що є етнічними

українцями або росіянами) за своїми соціокультурними орієнтаціями тяжіли до російської культурної та мовної ідентичності, 65,7% були переконані, що українці і росіяни – єдиний народ, а 44,2% не вважали себе представниками української політичної нації [24, с. 4–5]. Аналогічна картина підтверджувалася й даними інших соціологічних досліджень [36].

Крім того українці Криму як регіональна меншина не отримували дієвої допомоги у задоволенні своїх потреб ні з боку офіційного Києва, ані з боку влади автономії. Як наслідок частина з них фактично асимілювалася в етнокультурному плані у російськомовну слов'янську спільноту (за результатами соціопитування Центру Разумкова, у 2008 р. відносна більшість етнічних українців Криму віднесла себе до російської культурної традиції [43, с. 3]. Восени ж 2013 р. більшість проросійськи налаштованих кримчан не сприймала аргументів на користь підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, не зрозуміла причин виходу українців на ЄвроМайдани по всій країні та Революцію Гідності. Таким чином етнополітичний конфлікт навколо Криму за сферами проявів та причинами виникнення є не лише міждержавним, а й політичним, і територіальним, і економічним, й історико-культурним, і правовим, і психологічним, й ідеологічним... Тому потребує врегулювання кожна сфера проявів та причин виникнення, адже багатоаспектний характер етнополітичних конфліктів обумовлює різноманітність шляхів їх розв'язання. Анексія Криму у 2014 р. унікальна й тим, що вперше з часів Другої світової війни іноземна держава-співзасновник ООН, розв'язавши конфлікт проти іншої держави-співзасновника ООН, офіційно оголосила зайняту територію частиною своєї країни².

Для того, щоб вийти на стадію врегулювання конфлікту і бути готовою до його розв'язання Україна мусить, насамперед, залучити до підготовки реінтеграції той соціальний капітал, який вона отримала у результаті Революції Гідності, прямі контакти громадянського суспільства з тимчасово окупованою територією та її мешканцями. Це, зокрема, можуть бути контакти між ГО «Майдан закордонних справ», який до речі вже презентував власну Стратегію реінтеграції Криму, проекту «Free Crimea», інших громадських сил України та представників громадянського суспільства Криму: Меджлісу, українських та російських організацій. Варто не забувати, що далеко не усі кримчани з

¹ За даними Стокгольмського міжнародного інституту з дослідження проблем миру більш ніж 70%, тобто майже 3/4 усіх воєнних конфліктів, у середині 1990-х рр. на всій земній кулі були міжетнічними [3, с. 382].

² Нагірний Карабах, Південна Осетія, Абхазія, Придністров'я, «ЛНР» і «ДНР» стали нехай невизнаними, але окремими квазідержавними утвореннями, які формально не входять до складу країни-агресора. У такій ситуації довести факт агресії дуже не просто, а якщо дуже заохотити, їхнє від'єднання можна трактувати в логіці «права народів на самовизначення», – легітимного міжнародного принципу конкуруючого з принципом територіальної цілісності. Однак немає жодної міжнародної норми, як слушно зауважує Д. Мацола, яка хоча і не прямо виправдовує анексію території. Більше того, з жаків Другої світової народилося міжнародне право, наріжним каменем якого є пряма заборона на захоплення чужих земель. Для Німеччини, Франції, Японії, США і багатьох інших країн повернути Крим Україні необхідно навіть не тому, що він був у неї несправедливо забраний, але для того щоб «кримський прецедент» не призвів до ланцюгової реакції «повернення споконвічних земель» в усьому світі [27].

радістю зустріли російських окупантів (є вже таке поняття як «інші росіяни»). За даними М. Джемільова у так званому «референдумі» брали участь до 35% населення [7]. Тобто є значна частина росіян, які не стали співучасниками того злочинного «референдуму». Водночас результати соціологічних досліджень свідчать, що 39% респондентів Криму підтримували ідею подвійного громадянства з РФ¹, а на самому півострові зростає розчарування новим його статусом та придушенням громадянських прав.

Дані соціологічних досліджень чітко засвідчують що переважаюча більшість українців вважає Крим українською територією. Так, за даними фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», 69% громадян визнають Крим як українську територію, анексовану Російською Федерацією. Лише 14% громадян визначають Крим як територію Російської Федерації. При цьому 8% із них вважають, що включення Криму до складу Росії відбулося в цілком законний спосіб, а решта 6% певні, що приєднання Кримського півострова до Росії було нелегальним. Для 10% населення України Крим – це територія, що не належить ані Росії, ані Україні, а ще 8% не змогли чітко визначити своєї позиції щодо статусу Криму [23].

Протилежну точку зору мають росіяни. За результатами всеросійського опитування, проведеного 2–5 жовтня 2015 р. аналітичним центром «Левада-центр» лише 8% росіян ставляться цілком позитивно до ідеї повернення Криму Україні; «швидше позитивно» обрали 7%; ставляться негативно до ідеї повернення Криму Україні 58% росіян, швидше негативно, ніж позитивно, до цієї ідеї ставляться 25% росіян [44]. Опитування проводилося і серед жителів Криму. За даними «GfK Україна» 82% мешканців Криму повністю підтримують анексію півострова Росією, 11% опитаних сказали, що скоріш підтримують, а 4% висловилися

¹ Європейський союз і Митний союз. Дослідження проводилося Київським міжнародним інститутом соціології та компанією «Рейтинг» з 23 лютого по 14 березня 2013 р. Польовий етап проходив з 27 лютого по 10 березня 2013 р. Опитування проводилося в автономній республіці Крим (у 41 населеному пункті) [20].

проти [51]. Утім репрезентативність даного опитування викликає сумніви, позаяк в умовах жорстких репресій з боку кримської влади, коли навіть згадування про анексію Криму може привести до арешту і звинувачення в терористичній діяльності, люди бояться говорити правду.

Слід констатувати, що недалекоглядна і безсистемна політика української влади у безпековій, гуманітарній, етнонаціональній та інформаційній сфері, а іноді й пряме потурання з боку деяких можновладців щодо поширення ідей «руського міру», призвела до того, що ці шовіністичні ідеї закріпилися в масовій свідомості частини населення південних і східних регіонів, сприяли формуванню регіональної проросійської так званої кримської чи донецької (луганської) ідентичності й дозволили здійснити злочинну експансію Криму та поширювати сепаратистські настрої на Сході країни при підтримці певної частини місцевого населення, яке прагнуло об'єднатися з «великою Росією».

За даними соціологічного опитування Центра Разумкова ще зовсім нещодавно громадяни України в першу чергу пов'язували себе із місцем проживання. Жителям України найбільш була притаманна локальна ідентичність, прив'язаність до конкретного місця проживання. З малою Батьківщиною, насамперед, ідентифікували себе 45% громадян, з Україною в цілому – 32%, з регіоном проживання – 16%, близько 7% не визначилося. Подібні ж дослідження, проведені у 2013 р. Інститутом соціології НАН України, підтверджували високий рівень місцевої ідентичності. Так показники локальної (мешканець села чи міста) та регіональної ідентичностей (мешканець регіону) також були досить значними – відповідно 28,6% та 7,8% опитаних, хоча й менші ніж в попередньому дослідженні. Громадянином України себе вважали близько половини респондентів (50,6%), 2,4% віднесли себе до громадян світу, 1,2% – до громадян Європи, 6,6% – громадян колишнього Радянського Союзу [47, с. 390–391].

Ось такий вигляд, наприклад, має таблиця динаміки змін ідентичностей з 1992 по 2014 роки (на основі досліджень Інституту соціології НАН України).

Таблиця

Ким Ви себе, перш за все, вважаєте?
(дайте одну відповідь, що найбільше підходить)

	1992	2000	2002	2003	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014
Мешканцем села, району чи міста, в якому Ви живете	24,0	31,3	31,6	30,5	24,6	27,7	24,5	27,2	29,8	28,6	16,1
Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете	6,8	6,9	5,9	6,7	6,4	6,6	9,3	6,6	7,6	7,8	8
Громадянином України	45,6	41,0	41,0	44,2	54,6	51,6	51,7	51,2	48,4	50,6	64,4
Представником свого етносу, нації	—	—	3,0	3,1	2,1	1,8	2,6	3,1	1,8	2,0	2,1
Громадянином колишнього Радянського Союзу	12,7	12,2	12,7	10,7	8,1	7,3	9,0	6,9	8,4	6,6	5,4
Громадянином Європи	3,8	2,8	0,7	0,7	0,8	1,3	0,4	0,9	1,2	1,2	1,1
Громадянином світу	6,4	5,6	2,7	2,4	2,5	2,9	1,7	3,1	2,4	2,4	2,1
Інше	—	—	1,6	1,4	1,0	0,7	0,6	0,8	0,3	0,6	0,5
Не відповіли	0,6	0,2	0,8	0,2	0,1	0,1	0,1	0,3	0,1	0,2	0,3

Слід констатувати, що від 1992 по 2013 роки спостерігалось збільшення локальної ідентичності на 6,4%, а потім за один рік зменшення на 12,3%. За цей же період спостерігалось збільшення загальноукраїнської ідентичності на 5%, а лише за один рік збільшення на 13,8%, зменшення пострадянської ідентичності на 7,3%. Це засвідчує те, що у 2014 р. відбулися значні зрушення в сфері зменшення локальної та збільшення загальноукраїнської ідентичності, що значною мірою зумовлено подіями на ЄвроМайдані й під час Революції Гідності та консолідацією української політичної нації в умовах боротьби з російськими окупантами й колаборантами–сепаратистами та відбиттям зовнішньої агресії Російської Федерації.

Проте в АР Крим та на окупованих частинах Донецької та Луганської областей досі переважає проросійська регіональна ідентичність, яка активно посилюється потужним інформаційним впливом з Російської Федерації, що насаджує російські імперські цінності. В Україні активно працюють проросійські громадські організації, що нав'язують ідеї «русского міра». Так, за даними представництва Росспівробітництва, у Києві ще донедавна діяло 142 «організації співвітчизників», з них 14 – загальноукраїнські. З регіональних організацій найбільша кількість знаходилася у Криму – 19. Українська ж мова та культура у цих регіонах належним чином не підтримувалася і не популяризувалася, там досі панує радянська топоніміка, поширюються радянські історичні міфи, що сприяють формуванню пострадянського проросійського історичного наративу. Якщо на Заході та в Центрі України радянська топоніміка втратила свої позиції, особливо процес руйнування пам'яток тоталітарному минулому прискорився у постмайданний період й в зв'язку із законами про декомунізацію, то на Сході та Півдні країни залишається майже недоторканою. Тисячі назв населених пунктів, вулиць, майданів продовжують щоденно проектуватися на історичну пам'ять, капіталізуючи в ній рудименти тоталітаризму¹. Дуалізм історичної пам'яті підтверджують й дані соціологічних досліджень, що проводилися Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» у 2015 р. щодо ставлення населення до ключових вітчизняних історичних подій [48].

Посиленню проросійської регіональної ідентичності в АР Крим сприяв також і недостатній рівень поширення української мови в інформаційному просторі Криму, в ЗМІ, в вищих та загальноосвітніх навчальних закладах АР Крим. Цьому сприяла також діяльність філій російських ВНЗ в Криму, що здійснюють очне навчання. Вони представлені переважно у м. Севастополі. У цьому місті, зокрема, працювали

філія Московського державного університету імені М. Ломоносова, Інститут економіки і права (філія Московської академії праці та соціальних відносин), Кримська філія Новоросійської державної морської академії, Севастопольська філія Санкт–Петербурзького гуманітарного університету профспілок, Севастопольська філія Саратовського державного соціально–економічного університету та ін.

Сприяла витворенню проросійської ідентичності й агресивна гуманітарна політика Росії й, водночас, практично капітулянтська з боку української влади. У проєкті «Основ державної культурної політики» РФ, розробленому наприкінці 2013 р. та винесеному на широке обговорення у 2014 р., зазначалося наприклад: «Розвиток російської мови передбачає й цілеспрямовані зусилля з її просування у світі, з підтримки і розширення російськомовних спільнот в іноземних державах. <...> Розвиток російської мови включає в себе <...> боротьбу проти її витіснення державними мовами інших країн. <...> Це необхідно для того, щоби у картині світу сучасних жителів планети максимально можливо мірою була присутня російська оцінка поточних подій» [32]. Зауважу, що хоча цей уривок і не увійшов до остаточного варіанту, затвердженого указом президента РФ від 24 грудня 2014 р., він, тим не менш, яскраво ілюструє справжні цілі й тенденції експансіоністської гуманітарної політики Російської Федерації.

Затверджена розпорядженням уряду РФ від 19 листопада 2014 р. за №2321–р «Програма роботи зі співвітчизниками, які проживають за кордоном, на 2015–2017 роки», передбачала проведення різноманітних заходів на кшталт щорічної міжнародної акції «Георгіївська стрічка», фестивалів «Віват, Росія!», «С Росією в серці» тощо. Реалізація експансіоністських гуманітарних планів за кордоном фінансується Московією з державного бюджету, а також коштом різних одіозних фондів, таких як «Русській мір» та Міждержавний фонд гуманітарного співробітництва СНД. Координують цю діяльність дипломатичні установи РФ за кордоном і Федеральне агентство у справах СНД, співвітчизників, які проживають за кордоном, та з міжнародного гуманітарного співробітництва («Россотрудничество»). Так, наприклад, представництва «Россотрудничества» в Україні ще донедавна проводили відкриті активну агітаційну роботу з різними категоріями та віковими групами наших громадян, а серед учнів шкіл України з російською мовою навчання, приміром, конкурс «Моя Родина – СНГ» [4].

На час анексії Криму й початку російсько–української війни базовим документом із реалізації російської мовної політики була Федеральна цільова програма «Російська мова» на 2011–2015 роки [30]. Метою ж тієї програми визначалася «підтримка, збереження і поширення російської мови, у тому числі серед співвітчизників, що проживають за кордоном». На першому місці – «підтримка російської мови як основи розвитку інтеграційних процесів у державах–учасницях Співдружності Незалежних Держав» і лише на другому – «задоволення мовних і культурних потреб» згаданих «співвітчизників». З–поміж проблем, що зумовлювали актуальність програми, значилися «зниження активності інтеграційних процесів у державах–

¹ Експертна група Ради Європи, яка декілька років тому здійснювала огляд культурної політики в Україні, зазначала, що із 150 тисяч вітчизняних пам'яток, які знаходяться під охороною, 7 тисяч (майже 6%) склали пам'ятники Леніну та іншим тоталітарним діячам. Останнім часом кількість пам'яток тоталітарному минулому суттєво зменшилася, проте на Сході та Півдні країни вони все ще продовжують переважати. Закон України №2558 від 9 квітня 2015 р. «Про засудження комуністичного і націонал–соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні і заборона пропаганди їх символіки» вже зараз сприяє суттєвим змінам ситуації в даній сфері.

учасників СНД і країнах Балтії; зниження престижу Росії у світовому співтоваристві». Підтримка та пропаганда російської мови і культури за кордоном передбачається і Програмою роботи зі співвітчизниками, що проживають за кордоном, на 2015–2017 роки [40]. Реалізацію згаданих програм покладено на державні органи Російської Федерації.

20 травня 2015 р. уряд РФ постановою №481 затвердив концепцію Федеральної цільової програми «Російська мова» на 2016–2020 роки. За цілями і завданнями вона принципово не відрізняється від нині чинної, однак у її положеннях велику увагу приділено фінансово-економічним і геополітичним ризикам, пов'язаним із подіями 2014 р., зокрема із введенням санкцій, які можуть негативно вплинути на виконання положень документа [21]. Згідно програми, форми, методи вивчення та викладання російської мови мали відповідати «стратегічним пріоритетам Російської Федерації»... зміцненню «позицій російської мови в національних системах освіти країн-учасниць СНД». Програмою, зокрема, передбачалося, що «розширення географії та сфер вживання російської мови у світі сприятиме зміцненню російського впливу, формуванню позитивного образу країни за кордоном, піднесенню її міжнародного авторитету і в кінцевому підсумку – захисту геополітичних інтересів Росії» [21].

Слід зауважити й на іншому. Навіть за теперішніх обставин, частка російської і російськомовної книги становить близько 80% книжкового ринку України, причому на відміну від інших присутніх на ньому іноземних книг російської представлено всі напрями, жанри (намагання задовольнити будь-який читацький попит). Порівняно з попередніми роками пропозиція російської книги в Україні не зменшилася, а навіть дещо збільшилася. У липні 2014 р. віце-прем'єр-міністр України О. Сич заявив про необхідність ліцензування і квотування російської книжкової продукції аби протягом кількох наступних років знизити її обсяг на ринку до 50%. Ця пропозиція широко обговорювалася у професійному середовищі, однак навіть прибічники вказували на значні труднощі її реалізації.

Згадаймо й про те, що ще з 1990-х, коли на виборах президента АР Крим 30 січня 1994 р. за лідера проросійських сил Ю. Мешкова віддали голоси 73% виборців, на півострові вже відбувалася фундація та легалізація організацій сепаратистського спрямування («Русская община», «Русское единство», «Севастополь-Крым-Россия», «Русский Крым», «Объединение казаков АРК») [49, с. 110]. Паралельно із цим в Криму відбувалося витіснення української мови зі сфери освіти. Так, у 2012 р. там діяли лише 7 українських шкіл із 563-х або 1,2% від загальної кількості, в яких навчалися 7,8% учнів, при тому, що українську мову на той час вважали за рідну 10,1% населення Криму [26]. Крім того, у 2012–2013 рр. проходило скорочення числа україномовних класів у школах із російською мовою навчання та двомовних школах в рамках т.зв. «оптимізації», пов'язаної нібито з браком фінансування. У 2010–2014 рр. відбувався прихований процес деукраїнізації, позаяк поширення української мови не відбувалося, а підтримка російської мови посилювалася. Так, питома вага учнів, які навчалися українською мовою, там не змінилася, а питома вага учнів, які

навчалися російською мовою, збільшилася натомість на 8,5%, кількість загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання збільшилася на 36, а кількість класів, де учні навчалися українською мовою зменшилася на 117, класів же, де учні навчалися російською мовою на 234 збільшилося. На сьогодні в кримських школах українська мова не використовується, викладання «Історії України» заборонено.

Тож для зменшення проросійської регіональної ідентичності в АР Крим на перспективу українському урядові, крім інформаційної, потрібно підготувати і реалізувати ефективну гуманітарну та етнонаціональну політику. Зокрема гуманітарні чинники мусять протистояти створенню так званої «гібридної ідентичності» (за теорією Г. Бгабги). Теоретик постколоніалізму Г. Бгабга досліджував ті простори, які виникають між різними національними ідентичностями і називав їх культурними гібридами. Гібриди за допомогою мімікрії можуть пристосуватися до «гегемонізованого переписування євроцентру» (у випадку сепаратистів Криму – це Київ). Науковець стверджує, що гібридність із такої перспективи може виявитися станом, рівноважним відчуженню, станом бездомності [12; 14]. Для того, щоб зруйнувати таке відверто вороже символічне поле в східних та південних регіонах України, необхідні комплексні зусилля, що сформують нову гуманітарну, культурну, інформаційну архітектуру місцевого символічного поля.

Як свідчать результати соціологічних досліджень, за останні місяці суттєво зросла українська громадянська самоідентифікація населення – до 75% опитаних, і, що важливо, її зростання відбулося саме на сході та півдні України за рахунок російськомовного населення. Щодо статусу Донецька та Луганська більшість респондентів вважають, що вони мають залишитися обласними центрами у складі України (51%). Автономію Донбасу у складі України підтримують не більше 20%. Лише незначна кількість опитаних підтримують незалежність або приєднання Донбасу до Росії (6% і 4% відповідно). Утвердження української ідентичності на Донеччині та Луганщині визначальним чином залежатиме від введення особливого порядку самоврядування та проведення виборів за українськими законами в регіоні. Для місцевих жителів професійні та моральні якості кандидата на ту чи іншу посаду мають бути доповнені алгоритмом «свій» і якостями, зрозумілими промислово-робітничому суспільству [6, с. 10]. Регіональна ідентичність втратить свою основоположну засаду – залежність від території, яка забезпечує всі потреби людини.

Проте не варто забувати, що російська пропаганда ще й досі має суттєвий вплив на громадян України. Згідно з опитуваннями КМІС, індекс результативності російської пропаганди також має суттєві регіональні відмінності. Найбільше російська пропаганда впливає на Харківську область – 50%, на Донецьку (неокупована територія) – 45%, Одеську – 43%, Херсонську та Миколаївську – 29%, Дніпропетровську – 28%, м. Київ – 19%. Північ – 19%, Центр – 18%, Захід – 12% [19]. Досить лише нагадати, що, наприклад, на середину лютого 2015 р. із 37 телеканалів у Маріуполі 35 були російськими і лише 2 – українськими. Більше того, від 2014 по 2016 рр. доля російських банків в Україні

зросла з 12% від загального обсягу банківських операцій до 42%!

Ще одна з ліній фронту в «гібридній війні» України з Росією проходить у площині історичної пам'яті. Із 2014 р. в російській пропаганді, публічних заявах державних діячів, офіційних документах псевдоісторична аргументація використовується для виправдання як незаконної анексії Криму, так і загалом агресивної політики Росії щодо України. У посланні президента РФ до Федеральних зборів 2014 р. стосовно Криму було, наприклад, було заявлено: «Сама територія стратегічно важлива, тому що саме тут знаходиться духовний виток формування багатолітньої, але монолітної російської нації і централізованої Російської держави. <...> Саме тут, у Криму, в давньому Херсонесі <...> прийняв хрещення князь Володимир, а потім хрестив усю Русь. <...> Саме на цьому духовному ґрунті наші предки вперше і назавжди усвідомили себе єдиним народом. І саме це дає нам підстави говорити, що для Росії Крим, давня Корсунь, Херсонес, Севастополь мають величезне цивілізаційне і сакральне значення» [37]. У деяких російських інтернет-публікаціях Київ порівнюється з Косово: як в останньому залишаються духовні витоки і святині православних сербів, так у першому знаходяться духовні витоки і святині російського народу [5]. Отже, і столиця України потрапляє до переліку російської «сакральної спадщини», що може слугувати виправданням наступної ескалації агресії.

Нагадаю, що 4 грудня 2014 р. під час звернення з щорічним «Посланням» президента Російської Федерації до Федеральних Зборів В. Путін наголосив на значущості волевиявлення жителів Криму щодо приєднання останнього до Росії [37]. Аналогічної позиції дотримується й голова уряду Російської Федерації Д. Медведев, наголошуючи на важливості референдуму «народу» Криму як підстави «возз'єднання» Криму з Росією [38]. При цьому слід відмітити, що більшість із аргументів щодо «законності» приєднання Криму до Росії, які висловлюються вищим керівництвом РФ, раніше вже були формалізовані у низці нормативно-правових актів Російської Федерації. Так, зокрема, 21 березня 2014 р. було ухвалено Федеральний конституційний Закон «Про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів – Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя», відповідно до якого підставами входження Криму до складу Російської Федерації були: результати референдуму населення Криму, Декларація про незалежність Автономної Республіки Крим, Договір між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів (далі – Договір), пропозиція Криму про його прийняття в Російську Федерацію [31].

Ще більш актуалізувалося питання пошуку «законних» підстав анексії Криму після того, як 23 грудня 2014 р. голова Ради Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації В. Матвієнко анонсувала підготовку нового законопроекту про визнання незаконним рішення про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР [42]. Зі свого боку

В. Путін у вищевказаному «посланні» заявив, що підписання Договору «ґрунтувалося на вільному і добровільному волевиявленні народів Криму на загальнокримському референдумі, проведеному в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі 16 березня 2014 р., в ході якого народи Криму ухвалили рішення про возз'єднання з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації» [16]. У цьому аспекті слід звернути увагу на те, що Верховною Радою АР Крим були прийняті рішення про місцеві референдуми¹.

Зважаючи на вищезазначене, Україні необхідно створити базу контраргументів щодо наявності підстав для приєднання Республіки Крим до Російської Федерації. Одразу ж слід зауважити, що зазначені постанови Верховної Ради АР Крим про оголошення місцевих референдумів порушували, зокрема:

– Конституцію України (ст.73), відповідно до якої «виключно всеукраїнським референдумом вирішується питання про зміну території України»;

– Конституцію України (ст.134), Конституцію Автономної Республіки Крим (частина перша ст.1), відповідно до яких «Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України»;

– частину другу ст.8 Конституції України, згідно з якою «...нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй»;

– частину другу ст.19 Конституції України, відповідно до якої «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України»;

– частину першу ст.28 Конституції АР Крим, відповідно до якої «нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим з питань відання Автономної Республіки Крим повинні відповідати Конституції України, законам України».

¹ 27 лютого 2014 р. на позачерговому засіданні Верховної Ради АР Крим було прийнято постанову №1630–6/14 «Про організацію і проведення республіканського (місцевого) референдуму з питань удосконалення статусу та повноважень Автономної Республіки Крим». Референдум було призначено на 25 травня 2014 р. На нього планувалося винести питання – «АРК має державну самостійність і входить до складу України на основі договорів та угод». 4 березня 2014 р. окружний адміністративний суд м. Києва задовольнив клопотання про забезпечення позову Генеральної прокуратури України про визнання протиправними та скасування рішень ВР Криму щодо організації та проведення місцевого референдуму з питань удосконалення статусу і повноважень автономії. 6 березня 2014 р. на позачерговому пленарному засіданні Верховної Ради АРК прийнято постанову «Про проведення загальнокримського референдуму» 16 березня 2014 р. Серед іншого, цією постановою вже було передбачено призначення на 16 березня 2014 р. загальнокримського референдуму, на який виносяться інші альтернативні питання: 1) Ви за возз'єднання Криму з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації? 2) Ви за відновлення дії Конституції Республіки Крим 1992 р. і за статус Криму як частини України? 7 березня 2014 р. було прийнято Указ президента України «Про зупинення дії Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 6 березня 2014 р. №1702–6/14 «Про проведення загальнокримського референдуму». 14 березня 2014 р. Конституційним Судом України Постановою Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про проведення загальнокримського референдуму» від 6 березня 2014 р. №1702–6/14, була визнана неконституційною і втратила чинність.

Крім того, від 28 листопада 2012 р. в Україні немає юридичних передумов для проведення місцевих референдумів, оскільки Верховна Рада України, прийнявши у 2012 р. Закон України «Про всеукраїнський референдум», визнала таким, що втратив чинність, Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», який, у тому числі, врегулював питання проведення місцевих референдумів. Отже проведення зазначеного місцевого референдуму було неправомірним, оскільки суперечило Конституції України, Конституції АР Крим та законодавству про референдуми, а його результати не можуть бути підставою для вчинення будь-яких юридичних дій, у тому числі – і підписання Договору між Російською Федерацією і т.зв. «Республікою Крим» про прийняття останньої до складу РФ та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів [33].

Не мало за собою правового підґрунтя і твердження В. Путіна під час виступу 24 жовтня 2014 р. на прес-конференції міжнародного дискусійного клубу «Валдай» про те, що Договір між Російською Федерацією і «Республікою Крим» про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів від 18 березня 2014 р. забезпечив право народу Криму на «самовизначення» [41]. Як і безпідставним є твердження президента РФ про те, що підписання Договору нібито також ґрунтувалося на «визнанні принципу рівноправності і самовизначення народів, закріплених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, <...> необхідності забезпечення поваги й дотримання гідності, прав і свобод людини <...> у відповідності до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, <...> закріплених, зокрема, у Статуті Організації Об'єднаних Націй та Гельсінському Заключному акті Ради з безпеки і співробітництва в Європі» [41].

Так от, недоторканість територіальної цілісності України та непорушність її державних кордонів гарантується положеннями низки міжнародно-правових актів, а саме:

– пункт 4 статті 2 Статуту ООН передбачає, що «усі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканості або політичної незалежності будь-якої держави, так і якимось іншим чином, несумісним із Цілями Об'єднаних Націй» [45];

– Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН містить аналогічне формулювання і встановлює, що «кожна держава зобов'язана утримуватися в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави, так і яким-небудь іншим чином, несумісним з цілями Організації Об'єднаних Націй» [15];

– Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі визначає, що: «Держави-учасниці будуть поважати територіальну цілісність кожної з держав-учасниць. Відповідно до цього, вони будуть утримуватися від будь-яких дій, несумісних з цілями й принципами Статуту Організації Об'єднаних

Націй, проти територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності будь-якої держави-учасниці... Держави-учасниці будуть утримуватися від того, щоб перетворювати територію одна одної в об'єкт військової окупації або інших прямих або непрямих заходів застосування сили в порушення міжнародного права або в об'єкт набуття за допомогою таких заходів або загрози їх здійснення. Ніяка окупація чи набуття таким чином не будуть визнаватися законними» [17];

– Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум) встановлює, що: «Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України» [28];

– відповідно до положень Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, «ніщо не повинно тлумачитися як таке, що санкціонує або заохочує будь-які дії, які призводили б до розчленування, до часткового або повного порушення територіальної цілісності чи політичної єдності суверенних й незалежних держав, які дотримуються у своїх діях принципу рівноправності та самовизначення народів – і, внаслідок цього, мають уряд, що представляє увесь народ, який проживає на даній території» [15].

З огляду на вищезазначене, варто наголосити, що відповідно до Конституції України та законів України, Крим єдиний із усіх адміністративно-територіальних одиниць України мав (і має) автономний статус та власний представницький орган (Верховну Раду АРК) й Уряд [33]. Окрім того, Конституція АР Крим забезпечує національно-культурні потреби представників різних етнічних груп Криму шляхом гарантування «функціонування і розвитку російської, кримськотатарської та інших національних мов» (ст. 4, 10, 11, 18, 26) [39, с.43]. Тому, відповідно до вищезазначеної Декларації про принципи міжнародного права в Україні, принцип територіальної цілісності є домінуючим над принципом самовизначення.

Водночас варто згадати, наприклад, й про одну з фундаментальних монографій, написану міжнародним колективом авторів та видану авторитетним Oxford University Press невдовзі після кримських подій 2014 р. та присвячену проблемам самовизначення і сепаратизму в міжнародному праві [53]. Останній її розділ закінчується аналізом кримської кризи [52, с. 293–311]. Автор цього розділу проф. К. Вальтер зазначив, що розвиток подій в Криму знову поставив питання самовизначення та сепаратизму на перше місце міжнародного порядку денного [52, с. 293]. Однак, в ході подальшого аналізу кримської ситуації К. Вальтер досить швидко доходить до зовсім протилежного висновку у своєму дослідженні: кримські події лютого–березня 2014 р. не були прикладом самовизначення та сепаратизму, а приєднання Криму до РФ було неправомірним.

На початку окупації та наступної анексії Криму в Україні було прийнято цілком адекватне за тих умов рішення: розробити та прийняти Закон «Про окуповані

території». Проте він виявився не зовсім вдалим, позаяк не враховував економічні взаємини з окупованими територіями. Пролобійований згодом та прийнятий у серпні 2014 р. закон про вільну економічну зону «Крим» спричинив ще більше проблем, розв'язання яких на державному рівні й досі не знайдено. Під час експертної дискусії на тему «Стратегія реінтеграції Криму: проблеми створення та перспективи реалізації», учасником і модератором якої мені довелося бути і яка відбулася 9 жовтня 2015 р. у стінах НДІУ [50, с. 260–265], експерти «Майдану закордонних справ» зокрема зазначали, що у ньому (законі) відсутня логіка в самому визначенні окупованої території як вільної економічної зони.

Зрозуміло, що закон приймався на користь осіб, які володіють активами на окупованих територіях, аби ввести їх таким чином у правове поле України. Проте при цьому громадяни України, які мали кримську реєстрацію, за територіальною ознакою визнавалися нерезидентами у власній країні! Утворенням завдяки згаданому закону такої моделі економічних відносин із тимчасово окупованою територією «Крим» півострів фактично було визнано територією іншої держави (РФ). Це ще більше ускладнило ситуацію, зокрема процес евакуації на материкову частину малого та середнього бізнесу, а також процес комунікації з громадянами, які вимушено опинилися в окупації. Водночас дозволялося забезпечувати анексовану територію енергоресурсами, продуктами харчування та іншими товарами, що сприяло розвитку окупаційних військових баз, а також частковому податковому забезпеченню маріонеткової влади Криму та Севастополя. Це також піддало сумнівам доцільність застосування санкцій щодо окупованих територій та самої країни–агресора з боку західних партнерів.

Держава повинна чіткіше визначитися й щодо захисту прав українців і тих росіян Криму, які зберігають українське громадянство. Вірогідно потрібно уточнити положення Закону про зарубіжного українця або ухвалити спеціальний Закон про права українських громадян тимчасово окупованого Криму. Необхідно боротися за нове українське покоління мешканців Криму, яке не знало реалій СРСР і не поділяє радянських сентиментів. Потрібна державна підтримка гуманітарних контактів, доступу до вищої освіти, квот для бажаних продовжити навчання на материковій Україні, спільні культурні заходи українських, кримськотатарських та російських національно–культурних товариств. Також важливо забезпечити кримчанам доступ до політичного впливу в усіх сферах суспільного життя.

Важливим буде також зауважити, що й після трьох років від початку окупації Криму й війни з Росією в Україні все ще діє законодавство мирного часу, за винятком деяких змін. Вочевидь є нагальна потреба запровадити мораторій із наступним скасуванням Закону «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованих територіях України». Водночас необхідно розробити та прийняти в новій редакції Конституцію АР Крим, де буде передбачено створення кримськотатарської національно–культурної автономії із визнанням кримських татар (як і караїмів)

корінним народом Криму й прописано про оптимізацію адміністративно–територіального устрою на тимчасово окупованій території АР Крим та м. Севастополя.

Необхідно вирішити проблеми облаштування та соціальної адаптації осіб, які тимчасово залишили Крим і надалі будуть його залишати. На півострові розпочато гоніння на українську мову і культуру, на УПЦ КП та УГКЦ, на все, в чому є дух України на півострові, а також на кримськотатарський національний рух. Щоденних обмежень зазнає освіта рідною мовою [2]. Відтак Україна зобов'язана підтримати проукраїнську політичну ідею в Криму. Низка міжнародних правозахисних організацій, зокрема місія ОБСЄ з оцінки стану справ із дотриманням прав людини вже зробила декілька невтішних висновків про стан речей на окупованій території [29].

Для зменшення проросійської регіональної ідентичності як в АР Крим, так і на сході та півдні країни українському уряду крім інформаційної, потрібно підготувати і реалізувати ефективну гуманітарну і етнопольову політику. Зокрема гуманітарні чинники мусять протистояти створенню так званої «гібридної ідентичності» (ті простори, які виникають між різними національними ідентичностями, чи іншими словами, культурними гібридами). Гібриди за допомогою мімікрії можуть пристосуватися до «гегемонізованого переписування євроцентру» (у випадку сепаратистів Криму – це Київ). Гібридність із такої перспективи може виявитися станом, рівноважним відчуженню, станом бездомності. Для того, щоб зруйнувати таке відверто вороже символічне поле в східних та південних регіонах України, необхідні комплексні зусилля, що сформулюють нову гуманітарну, культурну, інформаційну архітектуру місцевого символічного поля.

Отже, за сучасних умов потрібно активізувати зусилля по формуванню загальнонаціональної ідентичності. Кристалізація національної картини світу забезпечує сплав політичної та культурної ідентичності, що скріплює населення країни потужними символічними та емоційними зв'язками. Саме спільна ідентичність є основою буття даної національної спільноти (політичної нації). Якщо члени спільноти мають високий рівень національної самосвідомості, то при політичному врегулюванні існуючих у суспільстві суперечностей і проблем, вони схильні до обмеження своїх особистих, групових чи корпоративних інтересів задля досягнення загальносуспільної злагоди. У випадку ж, якщо держава не буде здійснювати ефективні кроки по нейтралізації вищезгаданих загроз, це може призвести до втрати суверенітету держави. Значною мірою це може бути зумовлено й критичним зниженням рівня функціонування політичної системи, спричиненого зовнішніми і внутрішніми конфліктами.

Формування загальнонаціональної ідентичності є одним з головних завдань Української держави на сучасному етапі. Для його реалізації потрібно актуалізувати зусилля відповідних державних структур та неурядових організацій у сфері суспільних і, насамперед, міжетнічних відносин. В основі формування загальнонаціональної ідентичності варто закласти такі засади:

– ідея поліетнічної, соціальної, політичної злагоди на основі загальноприйнятної мети – забезпечення духовного і матеріального добробуту громадян України;

– ідея патріотизму, любові до України як вищої і визначальної цінності;

– національна самоповага та повага до представників інших націй та національних меншин (за умови не виявлення ними неповаги до титульної нації);

– захист прав і свобод людини і громадянина незалежно від етнічної приналежності та інших відмінностей;

– високий рівень політичної та правової культури й просвіти населення (демаргіналізація свідомості людної);

– розвиток дієвого громадянського суспільства.

Крім цього, на рівні держави потрібно розробити і впровадити такі заходи щодо формування загальнонаціональної ідентичності:

– забезпечувати всебічну підтримку процесу мовно-культурного відродження українців як титульної нації та інших етнічних спільнот України;

– здійснювати захист інформаційного простору України;

– сприяти вільному функціонуванню та розвитку української мови та мов національних меншин¹;

– забезпечувати популяризацію вітчизняної історії, культури, мови через ЗМІ;

– здійснювати розвиток історичної пам'яті українського народу шляхом створення національних «місць пам'яті», продовжити процес декомунізації та деколонізації української пам'яті;

– підтримка інтенсивного розвитку вітчизняних культурних індустрій шляхом формування режиму державного протекціонізму для національного виробника культурних товарів і послуг;

– розвиток вітчизняної системи освіти, особливо викладання історичних дисциплін, спираючись на кращі зразки історичного минулого;

– створення ефективних механізмів збереження національної історико-культурної спадщини, зокрема посилення відповідальності за руйнування чи розкрадання пам'яток культури;

– гармонізація державно-церковних та міжцерковних відносин, усунення політизації Церкви (зокрема, кримінальне розслідування антидержавної діяльності РПЦ в Україні під виглядом УПЦ-МП);

– утвердження моральності та духовності громадян;

– створення довготривалих програм міжкультурного та міжрегіонального діалогу;

– створення механізмів щодо сприяння задоволенню мовних, культурних, освітніх потреб українців за кордоном;

– вдосконалення шляхів ефективного забезпечення соціальної адаптації біженців в українське суспільство;

– посилення контролю над міграційними процесами.

Політика національної безпеки в гуманітарній сфері має бути спрямована на подолання загроз у сфері освіти, культури, науки, релігії та на підтримку умов, спрямованих на зміцнення загальнонаціональ-

ної ідентичності, зокрема мови, культури, традицій, вірувань усіх етнічних спільнот і засновуватися на ідеях етнічного плюралізму, на можливості співіснування та симбіотичного розвитку різних етнічних груп у межах поліетнічного простору та державної націєцентричності України.

В етнонаціональній сфері потрібно сформувати і законодавчо закріпити Доктрину етнонаціональної політики України, де були б розроблені її концептуальні засади та чітко визначені базові поняття етнонаціональної політики: «титульна нація», «національність», «корінні народи», «етнічна група», «етнічна спільнота» тощо, позаяк навіть у чинній Конституції України немає їхнього чіткого визначення. Потрібно здійснювати подальше вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері забезпечення прав етнічних меншин та гарантії провідного становища української нації та її культурно-історичної спадщини, а також безумовного державного статусу української мови.

Якщо розглядати в цілому Стратегію повернення Криму та реінтеграції тимчасово окупованих територій Донецької й Луганської областей, то вона має бути комплексною і включати цілий ряд заходів у різних сферах:

1) створити центральний орган з питань Криму – агентство чи Комітет, яке б координувало діяльність органів влади і громадських організацій з питань повернення Криму;

2) розробити та затвердити державну Стратегію з реінтеграції Криму з акцентом на міжнародно-правовому, економічному, культурному й гуманітарному аспектах проблеми;

3) посилити зовнішньополітичну діяльність держави, спрямовану на збільшення проукраїнської коаліції демократичних держав світу, що визнають злочинними дії Російської Федерації щодо анексії Криму і підтримують посилення економічних санкцій проти неї;

4) продовжувати реалізацію євроінтеграційної стратегії. Докладати зусиль щодо виконання Україною міжнародних угод стосовно впровадження демократичних стандартів у контексті підписання Договору про асоціацію з ЄС, особливо в аспектах подолання корупції та покращення матеріального добробуту населення;

5) розробити і надіслати звернення до міжнародних судів, відповідних міжнародних організацій з позовами проти Російської Федерації з метою притягнення до відповідальності за анексію Криму і підтримку сепаратистів на Донбасі, за порушення прав людини та національних меншин у Криму;

6) сприяти підготовці позовів від іноземних і українських юрисдикцій щодо тих підприємств, які були націоналізовані незаконною владою Криму, до міжнародних судів з вимогою компенсації завданих збитків;

7) забезпечити прийняття відповідних нормативно-правових актів, спрямованих на сприяння діяльності органів влади і громадських організацій з питань повернення Криму;

8) налагодити системну взаємодію державних органів з експертним середовищем, з громадськістю для підготовки і реалізації програм з реінтеграції Криму;

9) розробити і впровадити ефективні державні програми щодо інтеграції біженців з Криму в українське суспільство;

¹ Мовні преференції мешканців Заходу – 98% українська мова, у Центральному регіоні – українська мова є рідною для 78%, в той час як на Півдні та Сході мешканці цих регіонів вважають рідною українську, або українську та російську, відповідно 35%, 38% та 37% і 34%. Серед тих, хто практично не розуміє української мови найбільше на Півдні – 2% та на Сході – 5%.

10) розробити і реалізувати активну інформаційну кампанію шляхом налагодження постійної трансляції на Крим центральних українських каналів українською, російською та кримськотатарською мовою з метою об'єктивного висвітлення подій в Україні та розвінчання неправдивих міфів, що поширюються Російською Федерацією;

11) для протидії впливам ідей так званого «русского міра» розробити власний національний інформаційно-культурний проект («Український світ», «Велика Україна» тощо), спрямований на консолідацію українського народу;

12) провести інформаційно-просвітницьку кампанію популяризації історії та культури Криму серед усіх категорій населення; створити єдиний електронний портал-бібліотеку видань з історії та культури Криму;

13) створити систему інформаційного висвітлення ініціатив та проектів щодо питань реінтеграції Криму через вітчизняні ЗМІ, зокрема шляхом створення рубрик, теле- і радіопередач, присвячених цій тематиці;

14) сприяти приверненню міжнародної уваги до проблем репресій та порушення прав людини на півострові, зокрема через застосування торговельної, продовольчої, енергетичної, водяної блокади півострова;

15) забезпечити створення логістичних центрів на адміністративній межі з АР Крим з метою формування позитивного сприйняття жителями Криму України;

16) виробити й ухвалити Закон України «Про колабораціонізм».

Для того, аби у майбутньому мати змогу повернути втрачені території та відновити свій суверенітет, Україні потрібно вже сьогодні докласти максимум зусиль як всередині країни, так і на міжнародному рівні. Перекопати все суспільство та міжнародну спільноту у тому, що частина Донбасу (т.зв. ОРДЛО) і Крим є тимчасово окупованою Росією територією України, від якої вона за жодних обставин не відомиться, і врешті решт поверне їх до свого складу. Також важливо, щоб дискурс про повернення втрачених територій (як внутрішньоукраїнський, так і на міжнародному рівні) включав у собі не тільки Донбас, але безперечно і Крим. Донбас та Крим мають завжди розглядатися разом. На жаль, сьогодні Росії вдалося розділити дискусії про ці два регіони.

«Мінський процес» слід розглядати як механізм зниження інтенсивності військової складової конфлікту та переведення його в розряд заморожених, що практично вичерпав себе й був апіорі помилковим, приреченим відіграти роль пастки для України. Спотворена імплементація Мінських домовленостей є невідгідною (програшною) для України. Адже вона «повертає» до складу України зруйновані території, повністю контрольовані та керовані місцевими бандитсько-колабораціоністськими угруповуваннями й російськими окупантами та величезну кількість озлобленого електорату з промітою російською пропагандою свідомістю. Тому необхідно домовлятися про використання інших форматів, зокрема розширеного й оновленого «нормандського», реанімованого на нових засадах «жєневського» чи навіть вимагати повернення до «будапештського» або витворення новітнього, які дають можливість виробити більш ефективні шляхи дипломатичного вирішення конфлікту [9; 13].

Безумовно, важливо розробити та прийняти Закон про Стратегію деокупації та реінтеграції території АР Крим і державну програму з цього питання, передбачивши до нього як додаток відповідне фінансування. На законодавчому рівні слід вирішити питання про можливість проведення державно-правового експерименту зі створення моделі розвитку Херсонської області як основної у вирішенні питань деокупації та реінтеграції окупованої території Криму.

Україні необхідно розробити та прийняти Закон про колабораціонізм, що визначатиме невідворотність покарання, тобто кримінальної, адміністративної, громадянської, конституційної відповідальності залежно від ступеня провини. Він має також мати й економічну складову й передбачати покарання за збагачення на тимчасово окупованих територіях за рахунок української державної та приватної власності, а також мотивувати певну частину населення на цих територіях до прийняття зважених рішень.

Розробки та ухвали очікують і закони про статус та забезпечення прав кримськотатарського народу в Україні, про особливості економічних відносин із тимчасово окупованими територіями та про забезпечення права власності на тимчасово окупованих територіях України. Це дасть змогу зняти багато запитань, що є актуальними сьогодні для суспільства та іноземних інвесторів. Крім того, для майбутньої реінтеграції Криму потрібна буде велика кількість фінансових ресурсів (відновлення господарської системи, ліквідація екологічних проблем тощо), а тому вже зараз у бюджеті України необхідно формувати відповідний резервний фонд. Окремим питанням стоїть проблема необхідності створення Фонду із реінтеграції окупованих територій України.

Не менш важливою є й боротьба за світогляд кримської молоді, тож потрібно створити Кримський освітньо-науковий центр на вільній території країни для кримських дітей та молоді (дошкільні установи, інтернати, школи-інтернати, університет, науково-дослідний інститут тощо), а також центр дистанційного навчання кримських студентів, що залишилися та території окупованого Криму з наступною видачею дипломів та сертифікатів. Метою є формування майбутнього кадрового управлінського резерву на деокупованій території.

Від часу розробки першого проекту «Стратегія повернення Криму» (2014 р.) влада України почала здійснювати лише деякі кроки з наміченого, однак, на жаль, навіть ці заходи спізнюються у часі більш ніж на рік, а то й на два. Тим часом потрібно чітко усвідомити, що для відновлення контролю України над Кримом має стати фактом такий стан речей, коли Росія відомиться від АРК, відмінить прийняті нею ж законодавчі акти та виведе свої війська з півострова. Наразі, щоб це сталося, необхідно або завдати РФ воєнної поразки, або ж дочекатися розпаду РФ як держави чи перевороту державного керівництва в Кремлі, або ж разом із усім світом працювати над виснаженням ворога.

Слід визнати, що на сучасному етапі Україна не має можливостей для визволення Криму шляхом повномасштабної воєнної операції. Тож стратегічна операція з відновлення контролю над Кримом мусить бути дзеркальною до російської, тобто поліцейсько-

стабілізаційною, а не класичною військовою. Для цього у Збройних силах України є унікальні структури – підрозділи військово–цивільної взаємодії. На відновлення сил і засобів для ведення таких стратегічних операцій Україні потрібно близько 5–10 років інтенсивної праці.

Паралельно з цим Україна має вже від сьогодні здійснювати певні розрахунки, напрацювання і планування також відповідної воєнної операції, тобто фактичної дзеркальної комплексної операції з деокупації Криму щодо тієї, яку вона мала у лютому–березні минулого 2014 року. Відтак Збройні сили України, які нині за чисельністю не виходять за рамки мирного часу (тобто не більші за 1% від кількості населення), мусять бути доведені до близько 400 тисяч вояків різних родів військ і угруповань, відповідно вишколені, профінансовані, озброєні за сучасними вимогами ведення війн тощо. І це лише за умов і завдань проведення так званої миротворчо–стабілізаційної операції (тобто виключно за умов, коли супротивник не зможе забезпечити відповідного спротиву і лише на території Кримського півострова).

Крім того, Україна має відродити військово–морські сили, яким не варто зосереджуватися цілковито у Криму і досвід 2014 року це підтверджує. Нагальної потреби є зкоординувати зусилля усієї держави на відновлення сучасних військово–повітряних сил і так званої стратегічної системи протиповітряної оборони, зокрема поставити на озброєння ракети середньої дальності. Йдеться про створення, наприклад, високоточної і потужної неядерної зброї/комплексу засобів, здатних завдати швидкого й нищівного удару по критичній інфраструктурі ймовірного агресора (хімічні заводи, дамби, ядерні та інші електростанції, важливі урядові та військові об'єкти, центри управління, зв'язку, забезпечення тощо). Україні необхідно вже тепер узятися за створення неядерних ракетних систем із потенційною дальністю дії близько 2500 км тощо. У перспективу має бути закладено й щонайшвидша здатність опанування тактичною ядерною зброєю. Загалом же військова організація держави, її військово–промисловий комплекс, система озброєння ЗСУ тощо потребують не просто перебудови, вони потребують відбудови її з нуля, за нормами і стандартами нового часу.

Необхідно також запровадити торговельну, енергетичну і ресурсну блокаду тимчасово окупованих чи анексованих територій, що послабить інфраструктуру та моральний дух ворога. Одним з елементів такої блокади, наприклад, може бути ізоляція Криму від постачання електроенергії та прісної води. Чи вдасться Кримському півострову вирішити проблему прісної води без України? Об'єктивно – ні!

Тимчасова окупація Криму російськими військами, фактична відірваність території півострова від Росії, відсутність відповідних водопостачальних комунікацій з території Російської Федерації та практична довгострокова неможливість їхнього створення надає Україні абсолютну можливість блокади у постачанні електроенергії та прісної води анексованої ворогом території. Дії України цілком виправдано можуть набути двох спрямувань, зумовлених як військово–політичними, так і фінансово–економічними спонуканими. Такі «санкції»

відплати за анексію та колабораціонізм, що безумовно мали би бути запроваджені урядом України, завдадуть нищівного удару не лише кримській економіці та інфраструктурі, а й загострять екологічну та соціально–політичну ситуацію на окупованому півострові чим значно підірвуть міфологізовану репутацію Кремля й сприятимуть зростанню проукраїнських настроїв серед місцевого населення¹. Без українських світла та води спраглий півострів цілком постане на межі виживання, як у переносному, так і в прямому розумінні [10; 11]. Послідовна, безкомпромісна та тверда позиція української влади в цьому питанні прискорить очевидний крах російської окупаційної влади в Криму і наблизить час повернення півострова. Біблейський принцип напоїти спраглого буде доречним у випадку не плювання благаючого в обличчя тому, хто напоює, його покаяння у скоєних гріхах та спокути.

Московщина ж, безумовно, об'єктивно не спроможна вирішити енергетичну, продовольчу та екологічну проблеми на окупованих територіях й уникнути своєї ганебної кінцевої поразки, а значить не залишить спроб розв'язати це та інші питання через подальше розкитування внутрішньої ситуації в Україні: підкупом її політичної верхівки, організацією соціально–політичних заворушень, спонсоруванням сепаратистів і колаборантів, торговельно–ресурсними війнами, посиленням своєї терористичної діяльності й, врешті, новим етапом розвитку військової агресії. До цього Москву спонукатиме й кримська пастка, вирішити яку об'єктивно здатна лише Україна.

При цьому, водночас, необхідно створити «вузли обміну» на території Херсонщини, прилеглої до адмінкордону з окупованим Кримом, і вздовж лінії фронту на Донбасі. Це потрібно для отримання громадянами (!) України, що перебувають в окупації,

¹ Перш за все зауважу, що загальне споживання Криму водою на день складає від 700 тис. до 1500 тис. м³ на добу, а в середньому – близько 1 млн м³ на добу. Для організації водопостачання в Криму нині мається понад 20 водосховищ звичайного збору, 9 наливних водосховищ і близько 400 свердловин. Повний об'єм води у водосховищах Криму – більш ніж 400 млн м³. Тож Криму прісної води фактично не вистачало й до російської окупації. Більш того, система водопостачання Криму сама по собі потребувала модернізації й ніколи не була самодостатньою. Нагадаю, причаєм, що у 2014 р. споживання прісної води в Криму скоротилося у п'ять разів – до 310 млн м³ (втрати – до 16 млн м³). У 2015 році загальний обсяг забору води склав 253,46 млн м³, в тому числі: з прісних поверхневих джерел – 138,47 млн м³ (55%), підземних вод – 95,13 млн м³ (37%), морської води – 19,86 млн м³ (8%). Обсяг втрат – 13 млн м³ або близько 6% води. Для виробничих потреб використано всього 50% обсягів води, на господарсько–питні – 39%, на зрошення – 6%. Отже, Кримський півострів втратив за 3 роки 74% джерел прісної води. У 2015 р. в Нижньогірському районі після відбору води з підземних пластів вода зникла з колодязів у багатьох селах, про що неодноразово повідомляли обурені фермери в органи влади. Люди скаржаться, але їх звернення ігноруються. Масштаб водної кризи в Криму характеризує стан Тайганського і Білогірського водосховищ. З Тайганського водосховища в Криму, що живило досі також Феодосію і Керч, перестали скидати воду. Але не тому, що східний Крим більше не потребує води, а тому, що спускати більше нічого – у водоймі відсутній корисний об'єм води і він перетворився на ставок. Верхів'я Білогірського водосховища повністю висохли ще у вересні 2016 року [46]. У 2016 р. в Нижньогірському районі почалося активне капілярне засолення ґрунту, з'явилися солончакові плями, земля перестала бути придатна для землеробства.

необхідних для життя персоналізованих товарів та послуг (продукти харчування, ліки, державні та юридичні послуги тощо). Вже сьогодні потрібно розробити пакет пропозицій (і компромісів), які Україна могла б запропонувати. На привертання мешканців Криму в українську орбіту мають працювати запроваджені сприятливі в Україні умови в освіті, охороні здоров'я, соціальній політиці, оформленні документації, питаннях майна та ін. Україна може вигідно відрізнятись від російської окупаційної влади, в тому числі й цивілізованим дотриманням прав людини: в сфері освіти, безпеки, громадянських прав тощо. Разом з цим права людини невід'ємні від відповідальності за свої вчинки. Злочини, здійснені окупаційними властями та їхніми колаборантами чи місцевими сепаратистами, мають бути відповідно задокументовані й передані на розгляд як української правоохоронної системи, так і міжнародних судів.

Потрібно забезпечити й проведення активної просвітницької роботи в прифронтових районах з одночасним розитком соціально-економічної інфраструктури. Особливо важливо, щоби програми розвитку реалізовувалися із широким залучення європейських організацій для того, аби розвінчувати усілякі міфи стосовно ЄС та НАТО зокрема й київської влади загалом. Всебічно сприяти лояльним до України переселенцям з окупованих територій та тим, хто сприяє захисту її інтересів на південно-східній периферії. Це буде означати, що Україна як держава піклується про своїх громадян.

Крім конкретних заходів щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій, комплексне вирішення даної проблеми стане можливим лише внаслідок успішного реформування ключових сфер життя Української держави.

Наріжними, з-поміж багатьох із них, є такі чинники:

- подолання корупційних явищ (корупція у найвищих органах влади України нині залишається найбільшою загрозою національній безпеці та стабільності держави);
- деолігархізація держави й здійснення фундаментальної інституційної реформи;
- системне вирішення питань в економічній, соціальній, політичній та інших сферах життєдіяльності країни;
- реформа виборчого законодавства;
- прирівнення політичного популізму до політичної корупції, що є загрозою національній безпеці;
- створення сучасної боєздатної армії;
- ефективна міжнародна політика;
- подолання п'ятої колони прихованих колаборантів в органах влади та управління;
- цілеспрямована україноцентрична і консервативно-націократична гуманітарна політика держави.

Нажаль, покищо зусилля влади України в напрямкові практичних і плідних як тактичних, так і стратегічних дій щодо деокупації та реінтеграції Криму й окремих загарбаних Росією теренів Донецької і Луганської областей не відповідають викликам часу.

Насамкінець вважаю, що було би доцільно створити на материковій частині деокупаційний уряд АР Крим, а також інші державно-громадські інституції, що займатимуться питаннями тимчасово окупованого

Криму. Уже зараз слід створити експертну групу з представників виконавчої влади, громадськості, вчених тощо для розробки стратегії державної політики України в цьому напрямку. Така стратегія має містити чіткі цілі, завдання, індикатори результатів і строки виконання планів. Орієнтовні результати мають бути зрозумілими не лише на материковій Україні та кримчанам, а й для міжнародного співтовариства.

Тільки за комплексної розробки та втілення в життя вищевказаних та інших дій та заходів, курсу на невідротню модернізацію державного управління, кардинальних й основоположних реформ у всіх, без винятків, сферах життєдіяльності держави та безкомпромісової політики щодо капітуляції агресора, Україна буде не лише готовою до ефективного і справедливого дипломатичного розв'язання на свою користь протистояння з Росією та потужного санкційно-блокувального примушення її до деокупації захоплених територій, а й здатною, за відповідного часу і нагоди, завдати Московії збройної поразки як на локально українському театрі воєнних дій, так на більш глобальному рівні.

Єдність і відданість усього суспільства навколо ідеї соборності й незалежності власної Вітчизни та незламна воля до перемоги, очищення влади та демаргіналізація й просвітництво усього громадянства, економічні реформи та оновлення судово-правової системи тощо, створять умови для потужного і стрімкого стрибка країни вперед, зміцнення її гуманітарної, господарської й військової потуги, об'єднають народ й дозволять відновити територіальну цілісність держави в її історично-етнографічному розширі, зміцнять, у підсумку, її національну безпеку та перетворять Україну на сучасну світову державу.

Список використаних джерел

1. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / Упорядк. П. П. Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2016.
2. «Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму. Моніторинговий звіт (2015 р.). – К., 2015.
3. Антонюк О. В. Основи етнополітики / О. В. Антонюк. – К.: МАУП, 2005.
4. Боршевський С. Війна проти України. Другий фронт: гуманітарний / С. Боршевський // День. – 2016. – №179. – 5 жовтня.
5. Бульчук Н. «Главная цель Запада – это, конечно, Россия!». Посол Сербии в России Славенко Терзич о России, Сербии, Византии и корнях современной русофобии / Н. Бульчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/jurnal/78801.htm>.
6. Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави: збірник науково-експертних матеріалів. – К.: НІСД, 2015.
7. В псевдореферендумі 2014 года участвовали 34% крымчан – Джемилев // Liga.Net [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/news/politics/5772922-v_psevodoreferendume_2014_goda_uchastvovali_34_krymchan_dzhemilev.htm.
8. Гай-Нижник П. П. Корупція в Україні: (не)протидія влади й законодавчий популізм (нотатки з недавнього минулого та про (не)уроки історичного досвіду) / Павло Гай-Нижник // Гілея. – 2015. – Вип. 100 (№9).
9. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 pp.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення / Павло Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2017.
10. Гай-Нижник П. Прісна спрага замореного «підросійського» Криму (чи вдасться півострову вирішити проблему прісної води без України) / Павло Гай-Нижник // Час і події (Чикаго, США). – 2014. – №45. – 6 листопада.

11. Гай–Нижник П. Спрага–спрага–спрага... Чи вдасться Кримському півострову вирішити проблему прісної води без України? / Павло Гай–Нижник // Дзеркало тижня. – 2014. – №41. – 7–14 листопада.
12. Гай–Нижник П. П., Батрименко О. В., Чупрій Л. В. Реінтеграція Криму та послаблення кримської регіональної проросійської ідентичності в контексті реалізації державної політики національної безпеки України / П. П. Гай–Нижник, О. В. Батрименко, Л. В. Чупрій // Гілея. – 2015. – Вип.103 (№12).
13. Гай–Нижник П., Чупрій Л. Російсько–українська війна: особливості розв'язання військово–політичного конфлікту на Сході і Півдні України за сучасних геополітичних умов / П. Гай–Нижник, Л. Чупрій // Українознавство. – 2016. – №4.
14. Гай–Нижник П. П., Чупрій Л. В. Формування загальнонаціональної ідентичності українців в контексті сучасних викликів / Павло Гай–Нижник, Леонід Чупрій // Гілея. – 2015. – Вип.101 (№10).
15. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
16. Договір между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/news/20605>.
17. Заключний акт Народи з безпеки та співробітництва в Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.
18. Закон України «Про основи національної безпеки України» із змінами №630–VIII від 16.07.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №39.
19. Индекс результативности российской пропаганды [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=510>.
20. Київський міжнародний інститут соціології. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=186&page=16>.
21. Концепция Федеральной целевой программы «Русский язык» на 2016–2020 годы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://government.ru/media/files/pdf>.
22. Крим в етнополітичному вимірі. – К.: Світогляд, 2005.
23. «Крим – рік після анексії» – загальнонаціональне опитування // Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/krim—rik—pislja—an—opituvannnja.htm>.
24. Кримський соціум: лінії поділу та перспективи консолідації: аналітична доповідь / Центр Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2009. – №5.
25. Куроп'ятник О. Стратегія повернення Криму / Олексій Куроп'ятник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/article/print/internal/strategiya—povernennya—krimu—_html.
26. Матеріали Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
27. Мацола Д. Чи відбудеться деокупація Криму / Д. Мацола // Соцпортал. – 2016. – 30 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socportal.info/category/analytics>.
28. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/998_158.
29. ОБСЄ: Викладання української мови в Криму майже зникло через тиск на школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/1126354—obse—vikladannya—ukrajinskoji—movi—v—krimu—mayje—zniklo—cherez—tisk—na—shkoli.html>.
30. О Федеральной целевой программе «Русский язык» на 2011–2015 годы: постановление Правительства Российской Федерации от 20.06.2011 г. №492 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://svn.rs.gov.ru/sites/svn.rs.gov.ru/files/Postanovlenie_Pravitelstva_ot_20_06_2011_no492.pdf.
31. О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов – Республики Крым и города федерального значения Севастополя: Федеральный конституционный закон от 21 марта 2014 г. №6–ФКЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://text.document.kremlin.ru/SESSION/PDA/linkProxy?subjectId=70618342&linkType=65537>.
32. Основы государственной культурной политики (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2014/05/15/osnovi—dok.html>.
33. Оцінка аргументації Російської Федерації щодо приєднання Автономної республіки Крим. Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1751/#_ftn1.
34. Перепись населения в Крымском федеральном округе (2014) // Википедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B>.
35. Перспективи українсько–російських відносин (Концептуальні підходи і практичні кроки) // Національна безпека і оборона. – 2015. – №8–9.
36. Політичні уподобання мешканців Одеської області // Київський міжнародний інститут соціології. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kiis.com.ua/materials/pr/20130321_OdObl/Odesa.pdf.
37. Послание Президента Федеральному Собранию. Сайт Президента Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/47173>.
38. Председатель Правительства Дмитрий Медведев о воссоединении Крыма и Севастополя с Россией [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://government.ru/news/11242/>.
39. Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим: Закон України від 23.12.1998 №350–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №5–6.
40. Программа работы с соотечественниками, проживающими за рубежом, на 2015–2017 годы: распоряжение Правительства РФ от 19.11.2014 г. №2321–п [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russkoepole.de/images/flash/ZXiQGZwhcwc.pdf>.
41. Путин рассказал о захвате Крыма и «самоопределении» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/politika/putin—sravnil—krym—i—kosovo—lyudi—imeyut—pravo—na—samoopredelenie—293825.html>.
42. Решение о передаче Крыма в 1954 году УССР от РСФСР было принято с грубейшими нарушениями – Председатель СФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://council.gov.ru/press-center/news/50024/>.
43. Соціальна і гуманітарна політика: підручник / В. П. Трошинський, В. А. Скуратівський, М. В. Кравченко та ін. – К.: НАДУ, 2016.
44. Стало відомо, скільки росіян хочуть повернути Крим Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/ukrayina/stalo_vidomo_skilki_rosiyan_hochut_povernuti_krim_ukrayini/n620910p.
45. Статут ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
46. Тайганское вохранилище Крыма превратилось в ставок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.krymr.com/a/28081471.html>.
47. Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013.
48. «Що об'єднує та роз'єднує українців» – опитування громадської думки України // Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/sho—obednue—ta—rozvednue—htm>.
49. Ярмоленко М. Сепаратистські рухи в незалежній Україні: витоки, суб'єкти та об'єкти процесу / М. Ярмоленко // Наукові записки: Серія «Історія». – Тернопіль, 2011. – №2.
50. Ярошинський О. Експертна дискусія «Стратегія реінтеграції Криму: проблеми створення та перспективи реалізації» / О. Ярошинський // Українознавство. – 2015. – №3 (56).
51. 82% кримчан підтримують анексію Криму і не вірять у війну з Україною – опитування // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/4/7057470/>.
52. Walter C. Postscript: Self-Determination, Secession, and the Crimean Crisis 2014 // Walter C., Ungern-Sternberg A. von, Abushov K. (ed). Self-Determination and Secession in International Law / C. Walter. – Oxford: Oxford University Press, 2014.
53. Walter C., Ungern-Sternberg A. von, Abushov K. (ed). Self-Determination and Secession in International Law / C. Walter, A. von Ungern-Sternberg, K. Abushov. – Oxford: Oxford University Press, 2014.

References

1. Agresiya Rosii proty Ukrainy: istorychni peredumovy ta suchasni vyklyky / Uporyadn. P. P. Hai–Nyzhnyk. – K.: «MP Lesya», 2016.
2. «Aneksovana» osvita v tymchasovo okupovanomu Krymu. Monitorynhovy zvit (2015 r.). – K., 2015.
3. Antonyuk O. V. Osnovy etnopolityky / O. V. Antonyuk. – K.: MAUP, 2005.
4. Borshevskiy S. Vinya proty Ukrainy. Druhyi front: humanitarnyi / S. Borshevskiy // Den. – 2016. – №179. – 5 zhovtnya.
5. Bulchuk N. «Glavnaya tsel Zapada – eto, konechno, Rossiya!». Posol Serbii v Rossii Slavenko Terzich o Rossii, Serbii, Vizantii i kornyakh sovremennoy rusophobii / N. Bulchuk [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.pravoslavie.ru/jurnal/78801.htm>.
6. Vyklyky ta zagrozy humanitarniy bezpetsi Ukrainskoi Derzhavy: zbirnyk naukovykh–ekspertnykh materialiv. – K.: NISD, 2015.
7. V psevdoreferendume 2014 goda uchastvovali 34% krymchan – Dzhemilyuv // Liga.Net [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://news.liga.net/news/politics/5772922-v_psevdoreferendume_2014_goda_uchastvovali_34_krymchan_dzhemilev.htm.
8. Hai–Nyzhnyk P. P. Koruptsiya v Ukraini: (ne)protydiya vlady y zakonodavchyi populizm (notatky z nedavnyuho mynuloho ta pro (ne)uroky istorychnoho dosvidu) / Pavlo Hai–Nyzhnyk // Gileya. – 2015. – Vyp.100 (№9).
9. Hai–Nyzhnyk P. P. Rosiya proty Ukrainy (1990–2016 rr.): vid polityky shantazhu i prymusu do vyny na pohlynannya ta spruby znyschennya / Pavlo Hai–Nyzhnyk. – K.: «MP Lesya», 2017.
10. Hai–Nyzhnyk P. Priska spraha zmorenoho «pidrosiyskoho» Krymu (chy vdastya pivostrovu vyrishyty problem prisnoi vody bez Ukrainy) / Pavlo Hai–Nyzhnyk // Chas i podii (Chykago, SSHA). – 2014. – №45. – 6 lystopada.
11. Hai–Nyzhnyk P. Spraha–spraha–spraha... Chy vdastya Krymskomu pivostrovu vyrishyty problem prisnoi vody bez Ukrainy? / Pavlo Hai–Nyzhnyk // Dzerkalo tyzhnia. – 2014. – №41. – 7–14 lystopada.
12. Hai–Nyzhnyk P. P., Batrymenko O. V., Chupriy L. V. Reintehratsiya Krymu ta poslablennya krymskoi rehionalnoi identychnosti v konteksti realizatsii derzhavnoi polityky natsionalnoi bezpeky Ukrainy / P. P. Hai–Nyzhnyk, O. V. Batrymenko, L. V. Chupriy // Gileya. – 2015. – Vyp.103 (№12).
13. Hai–Nyzhnyk P., Chupriy L. Rosiysko–ukrainska vinya: osoblyvosti rozvyazannya viyskovo–politychnoho konfliktu na Skhodi i Pivdni Ukrainy za suchasnykh heopolitychnykh umov / Pavlo Hai–Nyzhnyk, Leonid Chupriy // Ukrainiznavstvo. – 2016. – №4.
14. Hai–Nyzhnyk P. P., Chupriy L. V. Formuvannya zahalno-natsionalnoi identychnosti ukrainsiv v konteksti suchasnykh vyklykiv / Pavlo Hai–Nyzhnyk, Leonid Chupriy // Gileya. – 2015. – Vyp.101 (№10).
15. Deklaratsiya pro pryncypy mizhnarodnoho prava, scho stosuyutsya druzhnykh vidnosyn ta spivrobitnytstva mizh derzhavamy vidpovidno do Statutu Orhanizatsii Obednanykh Natsiy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
16. Dogovor mezhdru Rossiyskoy Federatsiei y Respublikoy Krym o prinyatii v Rossiyskuyu Federatsiyu Respubliki Krym i obrazovanii v sostave Rossiyskoy Federatsii novykh subektov [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.kremlin.ru/news/20605>.
17. Zaklyuchnyi akt Narady z bezpeky ta spivrobitnytstva v Evropi [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.
18. Zakon Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy» iz zminamy №630–VIII vid 16.07.2015 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2003. – №39.
19. Index rezul'tatynosti rossiyskoi propagandy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=510>.
20. Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiologii. Ofitsiyniy sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=186&page=16>.
21. Konceptsiya Federalnoi celevoi programy «Russkiy yazyk» na 2016–2020 gody [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://government.ru/media/files/pdf>.
22. Krym v etnopolitychnomu vymiri. – K.: Svitoglyad, 2005.
23. «Krym – rik pislya aneksii» – zahalnonatsionalne opytuvannya // Fond «Demokratychni initsiatyvy imeni Ilka Kucheriva» spilno z sotsiologichnoyu sluzhboyu «Ukrainian Sociology Service» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/krim—rik—pislja—an—opituvannnja.htm>.
24. Krymskiy sotsium: linii podilu ta perspektyvy konsolidatsii: analitychna dopovid / Tsentrazumkova // Natsionalna bezpeka i oborona. – 2009. – №5.
25. Kuropyatnyk O. Stratehiya povnennya Krymu / Oleksiy Kuropyatnyk [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://gazeta.dt.ua/article/print/internal/strategiya-povnennya-krimu_1.html.
26. Materialy Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
27. Matsola D. Chy vidbudetsya deokupatsiya Krymu / D. Matsola // Sotsportal. – 2016. – 30 lypna [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://socportal.info/category/analytics>.
28. Memorandum pro harantii bezpeky u zvyazku z pryednannym Ukrainy do Dohovoru pro nerozповovsudzheniya yadernoi zbroi // Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyniy sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/998_158.
29. OĖSE: Vykladannya ukrainskoi movy v Krymu mayzhe znyklo cherez tysk na shkoly [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.unian.ua/society/1126354-obse-vykladannya-ukrajinskoj-movi-v-krimu-mayje-zniklo-cherez-tisk-na-shkoli.html>.
30. O Federalnoy tselevoi programme «Russkiy yazyk» na 2011–2015 gody: postanovlenie Pravitelstva Rossiyskoi Federatsii ot 20.06.2011 g. №492 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://svn.rs.gov.ru/sites/svn.rs.gov.ru/files/Postanovlenie_Pravitelstva_ot_20-06-2011_no492.pdf.
31. O prinytii v Rossiyskuyu Federatsiyu Respubliki Krym i obrazovanii v sostave Rossiyskoi Federatsii novykh subektov – Respubliki Krym i goroda federalnogo znacheniya Sevastopolya: Federalnyy konstitutsionnyy zakon ot 21 marta 2014 g. №6–ФК3 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://text.document.kremlin.ru/SESSION/PDA/linkProxy?subjectId=70618342&linkType=65537>.
32. Osnovy gosudarstvennoi kulturnoi polityki (proekt) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.rg.ru/2014/05/15/osnovi-dok.html>.
33. Otsinka arhumentatsii Rosiyskoi Federatsii schodo pryednannya Avtonomnoi respubliki Krym. Analitychna zapyska // Natsionalnyi instytut strategichnykh doslidzhen [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.niss.gov.ua/articles/1751/#_ftn1.
34. Perepis naseleniya v Krymskom federalnom okruge (2014) // Wikipedia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B>.
35. Perspektivy ukrainsko–rosiyskykh vidnosyn (Konceptualni pidkhody i praktychni kroky) // Natsionalna bezpeka i oborona. – 2015. – №8–9.
36. Politychni upodobannya meshkantsiv Odeskoi oblasti // Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiologii. Ophitsiyniy sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.kiis.com.ua/materials/pr/20130321_OdObl/Odesa.pdf.
37. Poslanie Prezidenta Federalnomu Sobraniiyu. Sayt Prezidenta Rossiyskoy Federatsii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://kremlin.ru/events/president/news/47173>.
38. Predsedatel Pravitelstva Dmitriy Medvedev o vossoedinenii Kryma i Sevastopolya s Rossiei [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://government.ru/news/11242/>.
39. Pro zatverdzhennya Konstytutsii Avtonomnoi Respubliki Krym: Zakon Ukrainy vid 23.12.1998 №350–XIV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1999. – №5–6.
40. Programma raboty s sootchestvennikami, prozhivayuschimi za rubezhom, na 2015–2017 gody: rasporyazhenie Pravitelstva RF ot 19.11.2014 g. №2321–p [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://russkoepole.de/images/flash/ZXiQGZwhcwc.pdf>.
41. Putin rasskazal o zakhvate Kryma i «samoopredelenii» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://glavred.info/politika/putin-sravnil-krym-i-kosovo-lyudi-imeyut-pravo-na-samoopredelenie-293825.html>.
42. Reshenie o pereache Kryma v 1954 godu USSR ot RSFSR bylo prinyato s grubeyshymi narusheniyami – predsedatel SF [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://council.gov.ru/press-center/news/50024/>.
43. Sotsialna i humanitarna polityka: pidruchnyk / V. P. Troshchynskiy, V. A. Skurativskiy, M. V. Kravchenko ta in. – K.: NADU, 2016.
44. Stalo vidomo, skilky rosiyan khochut povnennya Krym Ukraini [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://24tv.ua/ukrayina/stalo-vidomo-skilki-rosiyan-hochut-povnennya-krim-ukrayini/n620910p>.
45. Statut OON [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

46. Taygayskoe vodohranilische Kryma prevratilos v stavok [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ru.krymr.com/a/28081471.html>.

47. Ukrainiske suspilstvo 1992–2013. Stan ta dynamika zmin. Sotsiologichnih monitorynh. – K.: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy, 2013.

48. «Scho obednue ta rozednue ukrainsiv» – opytuvannya hromadskoi dumky Ukrainy // Fond «Democratichni initsiatyvy imeni Ilka Kucheriva» spilno z sotsiologichnoyu sluzhboyu «Ukrainian Sociology Service» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/sho-obednue-ta-rozednue-htm>.

49. Yarmolenko M. Separatystski rukhy v nezalezniy Ukraini: vtytoky, subekty ta obekty procesu / M. Yarmolenko // Naukovi zapysky: Seriya «Istoriya». – Ternopil, 2011. – №2.

50. Yaroshynskiy O. Ekspertna dyskusiya «Stratehiya reintehratsii Krymu: problemy stvorennia ta perspektyvy realizatsii» / O. Yaroshynskiy // Ukrainiznavstvo. – 2015. – №3 (56).

51. 82% krymchan pidtrymuyut aneksiyu Krymu i ne viryat u vyny z Ukrainoyu – opytuvannya // Ukrainiska pravda [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ppravda.com.ua/news/2015/02/4/7057470/>.

52. Walter C. Postscript: Self-Determination, Secession, and the Crimean Crisis 2014 // Walter C., Ungern-Sternberg A. von, Abushov K. (ed). Self-Determination and Secession in International Law / C. Walter. – Oxford: Oxford University Press, 2014.

53. Walter C., Ungern-Sternberg A. von, Abushov K. (ed). Self-Determination and Secession in International Law / C. Walter, A. von Ungern-Sternberg, K. Abushov. – Oxford: Oxford University Press, 2014.

Hai-Nyzhnyk P. P., Doctor of Historical Sciences, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Head of the Department of Historical Studies at the Research Institute of Ukrainian Studies (Ukraine, Kyiv), hai-nyzhnyk@ukr.net

Basic principles of de-occupation strategy and reintegration of Crimea in the context of Ukraine's national security, touches the problem and solution areas

The article analyzes offered are basic principles on de-occupation and develop a strategy for reintegration of Crimea in the context of national security of Ukraine. Indicate on the foundation leakage problems and to overcome the pro-Russian identity on the Crimean peninsula at the present stage and ways of optimization of public administration and state security Ukraine.

Keywords: Strategy for de-occupation of Crimea's annexation of Crimea, national security.

* * *

УДК 325:314.7

Гречко О. Ю.,
аспірантка кафедри політології, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), grechko.oksana@gmail.com

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

Розглядаються теоретичні аспекти поняття державної міграційної політики, висвітлені у працях вітчизняних та закордонних дослідників, та розмежування із подібними термінами. Статтю присвячено визначенню питань, пов'язаних із науковою інтерпретацією міграційної політики, які недостатньо або зовсім не представлені у вітчизняному науковому контексті. Значну увагу також надано виокремленню концепцій міграційної політики, озвученню її основних принципів та завдань. У статті відображені сучасні тенденції розвитку системи державного регулювання міграційних процесів у провідних країнах світу, зокрема посилення безпекової складової.

Ключові слова: міграційна політика, міграційний менеджмент, управління міграцією, міграційний контроль, мігрантофобія.

За останні півтора століття у світі сформувалось чимало теорій, так чи інакше пов'язаних із міграційними процесами. Протягом тривалого періоду часу провідну роль у вивченні міжнародної міграції відігравали економічні та соціально-демографічні

фактори. Втім, за останні роки внаслідок масових спалахів ксенофобії, міжнародного тероризму, значної кількості біженців та шукачів притулку у світі, міграційні процеси перетворились на предмет державної та міжнародної політики.

Висвітлення основних теоретико-концептуальних засад державної міграційної політики, сформованих закордонними та українськими дослідниками саме у контексті політичних наук, є метою написання цієї статті. Відповідно, завдання полягають у наступному: використовуючи компаративний та системний підходи, розкрити зміст поняття «державна міграційна політика», визначити її основні завдання та принципи; проаналізувати та озвучити питання, пов'язані із міграційною складовою державної політики, які недостатньо представлені або взагалі відсутні в українській науковій думці; дослідити кореляцію терміну «міграційна політика» із суміжними поняттями; окреслити основні сучасні тенденції розвитку державного управління у сфері міграції у провідних країнах світу.

Дослідження актуальних теоретичних засад міжнародної міграції здійснюється у працях таких авторів як С. Кастлз, Р. Брубейкер, Т. Фаїст, Дж. Хемпшаер, Е. Неєм, М. Карр, Д. Бертрам, М. Порос, П. Монфорте, Р. Браян, Д. Массей, С. Спенсер, Е. Тоффлер та ін. З-поміж сучасних російських авторів у контексті суспільно-політичних наук варто виокремити праці Ж. Зайончовської, Г. Вітковської, В. Мукомеля, Н. Преображенської, Ю. Єфимова, А. Демидова, К. Шереметьєвої, О. Чеснокова, М. Єжовой, І. Горшколопової, О. Одарик, Е. Паніна, А. Топіліна, В. Трубіна та ін. Ці автори досліджують міграційні процеси здебільшого крізь призму політологічних та глобалістичних процесів, аналізуючи реальні та ймовірні соціокультурні та політичні наслідки інтенсифікації міжнародної міграції як для Росії, так і для всього світу. Окрім того, А. Демидов та І. Горшколопова ще й акцентують увагу на важливості співпраці державних органів влади та міжнародних мігрантських організацій для провадження більш дієвої міграційної політики.

Різні аспекти міграційних питань висвітлені і у працях вітчизняних вчених. Особливої уваги заслуговують аналітичні напрацювання Олени Малиновської, присвячені комплексному аналізу державного регулювання міграційних процесів в Україні та модернізації державної міграційної політики у контексті євроінтеграції. Також про управління міграційними процесами як складову зовнішньої політики України або політичних процесів в цілому пишуть О. Бабенко, Д. Баланюк, Л. Червінська, К. Бондаренко, Ч. Качурець, О. Шевченко. Акцент на впливові євроінтеграції на формування державної міграційної політики в Україні роблять О. Малиновська, Н. Відякіна, Т. Гнатюк. Українські науковці М. Толстанов і П. Карташов аналізують глобальні тенденції міграційних процесів на прикладі Європейського Союзу.

Г. Потеряйко, О. Бірюкова, О. Липчук, К. Богомаз розглядають міграційні процеси крізь призму етнополітології та геополітики. Багато наукових праць присвячено проблематиці трудової міграції. Зокрема, варто відзначити роботи Л. Корчевської, І. Ольшевської, І. Уварової та М. Бублія. Втім, у вітчизняній політичній думці найбільше уваги надано адміністративно-